

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>

УДК 338.246.025.2

НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ЧАС

DIRECTIONS AND TOOLS OF STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN UKRAINE DURING WARTIME

Дикань Валерія Володимирівна

доктор економічних наук, професор,
Навчально-науковий інститут «Каразінська школа бізнесу»
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0615-919X>

Фролова Наталія Львівна

кандидат економічних наук,
Навчально-науковий інститут «Каразінська школа бізнесу»
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5366-3006>

Dykan Valeriia, Frolova Nataliia

Karazin Business School,
V.N. Karazin Kharkiv National University

Досліджено сучасний стан малого та середнього бізнесу і встановлено, що активізація бойових дій та введення воєнного стану значно дестабілізувало діяльність вітчизняних бізнес-суб'єктів. Результати проведених досліджень свідчать, що внаслідок загострення збройної агресії майже 50% підприємств фактично зупинили економічну діяльність, 20% – здійснили релокацію всередині України, а 4,4% – за кордон. Розкрито ключові проблеми та бар'єри, що перешкоджають відновленню малого та середнього бізнесу, і забезпеченню сталого розвитку в умовах наростання загроз їх безпеці. Розглянуто ключові зміни, реалізовані на сьогодні державою, для підтримки малого та середнього підприємництва в умовах війни. Розкрито перелік пріоритетних напрямів та інструментів державної підтримки сталого розвитку сектору малого та середнього бізнесу, серед яких: урегулювання законодавчих прогалів і лібералізація розвитку сектору малого та середнього підприємництва, спрощення доступу і розширення джерел фінансування в процесі відбудови суб'єктів малого та середнього бізнесу, формування інфраструктурного базису для економічного відродження даного сектору.

Ключові слова: малий та середній бізнес, воєнний час, бар'єри, відновлення, напрями та інструменти економічного відродження.

The current state of small and medium-sized businesses is investigated and it is established that the intensification of hostilities and the introduction of martial law significantly destabilized the activities of domestic business entities. The results of the conducted research show that as a result of the escalation of armed aggression, almost 50% of enterprises actually stopped economic activity, 20% moved inside Ukraine, and 4.4% – abroad. Key problems and barriers hindering the recovery of small and medium-sized businesses and ensuring sustainable development in the face of increasing threats to their security are revealed. The key changes implemented by the state to support small and medium-sized businesses in war conditions are considered. In particular, it is established the implementation of institutional and tax transformations, the liberalization of the business environment for the development of business entities, the formation of a legislative basis for compensation for losses received as a result of destruction or damage to property as a result of military operations, state financial assistance to individuals-entrepreneurs and enterprises during martial law, the provision of state support for the relocation of business entities and the movement of capacities to safer regions. The list of priority areas and tools of state support for the sustainable development of the small and medium-sized business sector is disclosed, including: resolving legislative gaps and liberalizing the development of the small and medium-sized business sector by continuing the implementation of e-governance practices, minimizing regulatory and fiscal pressure on small and medium-sized businesses, promoting the protec-

tion of intellectual property rights, simplifying licensing and licensing procedures, and so on; simplification of access and expansion of sources of financing in the process of recovery of small and medium-sized businesses by providing grant support and concessional lending, introduction of leasing and factoring programs, crowdfunding and venture financing tools, etc., formation of the infrastructure basis for the economic revival of this sector through the development of industrial parks, innovation development funds, transfer and commercialization of technologies, formation of local production systems, etc.

Keywords: small and medium-sized businesses, wartime, barriers, recovery, directions and tools of economic revival.

Постановка проблеми. Останні місяці виявилася надзвичайно складними як для української держави в цілому, так і суб'єктів малого та середнього підприємництва зокрема. Поряд з усталеними проблемами функціонування підприємств з'явилися нові загрози, викликані активізацією бойових дій та введенням воєнного стану. Такі ризики, насамперед, пов'язані з ймовірністю пошкодження чи руйнування підприємств, необхідністю їх передислокації, залученням майна підприємств до забезпечення обороноздатності країни, порушенням бізнес-зв'язків із партнерами, загостренням фінансово-економічних ризиків у результаті втрати значної частки доходу, коливанням валютного курсу, блокуванням банківських рахунків, мобілізацією персоналу і потребою в миттєвому делегуванні їх професійних обов'язків тощо.

З огляду на зазначене наразі вагомим значення для стабілізації сучасного стану і забезпечення сталого розвитку малого та середнього бізнесу набуває політика державної підтримки суб'єктів даного сектору і застосування державою дієвих інструментів стимулювання їх стабільного зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці розвитку малого та середнього бізнесу на сучасному етапі приділяється активна увага українських вчених, серед яких: В. Дикань, В. Родченко, Р. Мірошник, Г. Обруч, У. Прокоп'єва, Т. Піхняк, Г. Рекун, О. Шраменко та ін. [1–5]. Зокрема вченими В. Дикань та О. Шраменко розкрито стратегічні орієнтири державного регулювання суб'єктів малого та середнього бізнесу [1]. У свою чергу, у наукових працях [2–4] проведено детальний аналіз проблем і перспектив розвитку малого і середнього бізнесу в Україні. В. Родченко та Г. Рекун [5] розроблено механізми інституціалізації довіри в суспільстві як визначального елементу інноваційного розвитку підприємницького осередку. Поряд з цим, зважаючи на нові для національної економіки в цілому і суб'єктів малого та середнього підприємництва зокрема виклики, пов'язані зі станом війни та розширенням її територіальних меж, доцільно звернути увагу на дослідження ролі

держави у відновленні економічної активності суб'єктів малого та середнього підприємництва і визначення напрямів та інструментів забезпечення їх сталого соціально-економічного зростання.

Формулювання цілей статті. Метою наукової статті є визначення ключових напрямів та дієвих інструментів забезпечення стабільного функціонування суб'єктів малого та середнього бізнесу у воєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні державою малий та середній бізнес розглядається в якості основи національної економіки, оскільки суб'єкти даного сектору створюють близько 60% ВВП та 7 млн робочих місць і забезпечують майже 40% податкових надходжень. Однак, зважаючи на загострення збройної агресії та активні бойові дії майже 50% підприємств фактично зупинили економічну діяльність, 20% – здійснили релокацію всередині України, а 4,4% – за кордон. Серед індустрій, у яких понад чверть підприємств релоковані, слід відзначити ІТ та фінансовий сектор, підприємства професійних послуг, охорони здоров'я, транспортних та складських послуг, виробництва харчових продуктів. Близько 15% компаній у сфері ремонту автотранспорту та машинобудування планують найближчим часом провести релокацію. Загальні прямі втрати малого та середнього бізнесу за шість тижнів війни оцінюються у 64-85 млрд дол. У результаті дестабілізації сектору малого та середнього бізнесу і зниження ділової активності ВВП України може скоротитися на 21% у 2022 р. [6].

Проведені Advanter Group дослідження щодо стану малого та середнього бізнесу в Україні свідчать, що на сьогодні суб'єкти даного сектору вкрай потребують фінансових ресурсів для реалізації проєктів з відновлення та розвитку бізнесу. За попередніми оцінками загальні потреби у фінансуванні складають 54 млрд дол. У свою чергу, серед основних причин, що перешкоджають відновленню малого та середнього бізнесу, визначають відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому

ринку (відзначили 64% респондентів), непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку (51%), відсутність достатнього капіталу (29%), зруйнованість ланцюгів постачання (25%), несвоєчасність розрахунків клієнтів (23%), непередбачувані дії держави, які можуть погіршити стан бізнесу, і недоступність кредитних коштів (21%). У відповідь на вказані загрози в якості ключових рішень, які дозволять найближчим часом дещо стабілізувати ситуацію, опитані суб'єкти малого та середнього бізнесу вказують на пошук нових клієнтів або каналів продажу, скорочення витрат, запуск нових напрямів бізнесу, застосування інструментів антикризового управління і пошук фінансування для розвитку [6].

В останні місяці активну позицію в підтримці малого та середнього бізнесу займає держава. У таких складних умовах для функціонування бізнес-суб'єктів і розвитку національної економіки в цілому державою ініційовано реалізацію низки заходів з підтримки малого та середнього бізнесу, забезпечення їх стабільної діяльності і відновлення ділової активності. Зокрема слід відзначити інституційні зміни, пов'язані зі створенням Національної ради з відновлення України від наслідків війни, діяльність якої перш за все буде спрямована на розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, передбачатиме відновлення і розбудову інфраструктури, структурну модернізацію і перезапуск економіки, реалізацію соціальних заходів з подолання безробіття і підтримки населення тощо [7]. Безпосередньо для відбудови сектору малого та середнього підприємництва створено відповідний Фонд підтримки малого та середнього бізнесу.

По-друге, зафіксовано податкові зміни, спрямовані на розширення кола суб'єктів господарювання, які мають право на використання пільгових умов спрощеної системи оподаткування, зниження податкових ставок, зокрема встановлення єдиного податку з обороту у розмірі 2% для більшості підприємств за винятком певних видів діяльності, звільнення від сплати єдиного податку фізичних осіб-підприємців та підприємств 1-ї та 2-ї груп спрощеної системи оподаткування, звільнення від плати за землю та екологічного податку на окремих територіях, розширення пільг при наданні благодійної допомоги підприємствами, звільнення підприємців-платників єдиного податку від сплати ЄСВ у випадку втрати доходу тощо.

По-третє, слід відзначити лібералізацію бізнес-середовища розвитку суб'єктів підприємництва, зокрема на законодавчому рівні прийнято рішення щодо тимчасової відміни 600 ліцензій та регуляцій для бізнесу, податкових перевірок, штрафних санкцій за відсутність РРО чи фіскального чеку (виняток становлять лише подакцизні товари) тощо, спрощено митне регулювання і введено в дію митні пільги, зокрема звільнено від оподаткування ввезеним митом товарів, що ввозяться на територію України в режимі імпорту, і звільнено від ПДВ операції з ввезення товарів на митну територію України платниками єдиного податку 1-ї, 2-ї та 3-ї групи, що сплачують податок за ставкою 2% [8] тощо.

По-четверте, відбувається формування законодавчого базису для відшкодування збитків, отриманих внаслідок знищення або пошкодження майна в результаті воєнних дій, зокрема затверджено порядок визначення шкоди та збитків. У подальшому заплановано сформулювати конкретний механізм практичного відшкодування отриманих підприємствами збитків.

По-п'яте, затверджено окремі законодавчі ініціативи щодо державної фінансової допомоги фізичним особам-підприємцям і підприємствам у період дії воєнного стану. Зокрема відбулося переформатування програми «Підтримка», у рамках якої створено можливість для отримання фізичними особами-підприємцями допомоги в розмірі 6500 грн. У цьому аспекті слід відзначити, що важливу увагу приділили фінансовій підтримці аграріїв, оскільки саме аграрна сфера забезпечує продовольчу безпеку держави. Серед основних заходів підтримки аграрних підприємств слід виділити: компенсацію відсоткової ставки за кредитами, зокрема надання безвідсоткового кредиту в рамках програми «Доступні кредити 5-7-9%» на придбання сільськогосподарської техніки, поповнення обігових коштів з метою закупівлі насіння, добрив та паливно-мастильних матеріалів [9].

Фінансування бізнесу на поворотній основі здійснює і Фонд розвитку підприємництва, яким реалізується низка програм з мікрокредитування, рефінансування підприємств із сільської місцевості, кредитування мікробізнесу і малих та середніх підприємств за пріоритетними галузевими напрямами, підтримки фінансування їх інвестиційних проєктів, часткового відшкодування відсоткових ставок за кредитами для суб'єктів малого та середнього бізнесу м. Києва та Тернопільщини, від-

новлення фінансування інвестиційних проєктів малих і середніх підприємств на Сході України [10]. Зокрема програмою мікрокредитування передбачено фінансування інвестиційних проєктів та поповнення обігового капіталу мікро-, малих та середніх підприємств на максимальну суму 250 тис. євро терміном на три (фінансування обігового капіталу) чи п'ять років (інвестиційні проєкти).

Дієві інструменти підтримки українського малого та середнього бізнесу можна використати і в рамках співпраці з країнами ЄС. Серед них: інструмент підтримки збереження робочих місць (фонд SURE, у межах якого реалізуються схеми підтримки зайнятості під час кризи, зокрема шляхом надання роботодавцям субсидій на часткову оплату праці працівників (у 2020 р. програма охопила близько 31 млн людей і 2,5 млн підприємств) і ваучерні схеми, спрямовані на підтримку співпраці між українським підприємництвом та бізнесом з ЄС, у т.ч. в аспекті сприяння короткостроковій співпраці, наприклад, у вигляді придбання товарів і послуг, довгостроковому співробітництву через входження українського бізнесу в мережі міжнародного співробітництва та ланцюги створення вартості, шляхом реалізації спільних проєктів у сферах дослідження, розробок, інновацій та цифровізації. Ваучери отримуватимуть українські бізнес-суб'єкти, а кошти за їх використання виплачуватимуться підприємцям з ЄС. Наприклад, ваучери «на інтернаціоналізацію» надаються для покриття витрат на сертифікацію якості продукції, дослідження ринку, реєстрацію патентів і торгових марок, участь у міжнародних ярмарках та інших промоційних заходах, на цифровізацію – для створення платформ електронної комерції, систем кібербезпеки, розроблення та придбання цифрових інструментів [11].

По-шосте, зафіксовано кроки в напрямі надання державної підтримки для передислокації бізнес-суб'єктів і переміщення потужностей у більш безпечні регіони, зокрема на Західну Україну, у т.ч. сприяння в пошуку нової локації, розселенні персоналу та підборі нових співробітників тощо. Зокрема наразі понад 600 підприємств завершили переїзд з регіонів, де тривають бойові дії, на нові локації і 390 з них уже відновили роботу, 87 підприємств перебувають на різних стадіях транспортування, 151 – оформлюють необхідні документи або знаходяться на маршрутах переїзду [12].

Важливо відзначити, що регуляторними та фіскальними органами влади і надалі продо-

вжується плідна співпраця з бізнес-суб'єктами в напрямі визначення дієвих заходів щодо дерегуляції бізнес-середовища і створення сприятливих умов для ведення бізнес-діяльності. Поряд з цим слід зазначити, що надалі державі слід зосередити увагу на реалізації таких напрямів та інструментів підтримки сталого розвитку малого та середнього бізнесу:

- урегулювання законодавчих прогалів і лібералізація розвитку сектору малого та середнього підприємництва шляхом продовження реалізації практики електронного урядування, мінімізації регуляторного та фіскального тиску на суб'єкти малого та середнього бізнесу, сприяння захисту прав інтелектуальної власності, спрощення ліцензійно-дозвільних процедур, гармонізації законодавства з міжнародними нормами права, розроблення і реалізації дорожніх карт розвитку пріоритетних секторів малого і середнього бізнесу, зокрема їх експортного потенціалу, тощо;

- спрощення доступу і розширення джерел фінансування в процесі відбудови суб'єктів малого та середнього бізнесу шляхом надання грантової підтримки та пільгового кредитування стабілізації їх стану, забезпечення інноваційного зростання та цифровізації, кредитування, гарантування і страхування експортних операцій, впровадження лізингових і факторингових програм, інструментів краудфандингу та венчурного фінансування суб'єктів малого та середнього бізнесу, сприяння їх інвестиційному кредитуванню і відстрочці платежів у перші місяці реалізації інвестиційних проєктів тощо;

- формування інфраструктурного базису для економічного відродження сектору малого та середнього бізнесу шляхом розбудови індустріальних парків, фондів розвитку інновацій, трансферу та комерціалізації технологій, формування локальних виробничих систем, розвитку торгових представництв в інших країнах, створення експортно-кредитних агентств, формування цифрових екосистем міжсекторальної співпраці, платформ розвитку інноваційного підприємництва і стартапів у сфері малого та середнього підприємництва, проведення тренінгів, конференцій, форумів з питань інтернаціоналізації вітчизняних суб'єктів малого і середнього бізнесу, розвитку міжнародного партнерства, цифрової трансформації бізнесу тощо.

Висновки. Досліджено сучасний стан суб'єктів малого та середнього бізнесу, розкрито ключові проблеми та бар'єри для відновлення діяльності і забезпечення сталого роз-

витку в умовах наростання загроз їх безпеці. Розглянуто ключові зміни, реалізовані на сьогодні державою для підтримки малого та середнього підприємництва в умовах війни. Розкрито перелік пріоритетних напрямів та інструментів державної підтримки сталого розвитку сектору малого та середнього бізнесу, серед яких: уре-

гулювання законодавчих прогалин і лібералізація розвитку сектору малого та середнього підприємництва, спрощення доступу і розширення джерел фінансування в процесі відбудови суб'єктів малого та середнього бізнесу, формування інфраструктурного базису для економічного відродження даного сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дикань В. Л., Шраменко О. В. Стратегічні орієнтири державного регулювання суб'єктів малого та середнього бізнесу. *Стратегічні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємств у цифровому економічному просторі* : колективна монографія / за ред. д.е.н., проф. Ареф'євої О.В. Київ : ФОП Маслаков, 2019. С. 47–55.
2. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Т. 4. № 1. С. 63–71.
3. Обруч Г. В., Іванюта Б. Л., Журавльов К. В. Проблеми і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 61. С. 53–62.
4. Піхняк Т. А. Сучасні виклики для економічного розвитку малого підприємництва в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 2(25). URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.pdf (дата звернення: 18.05.2022).
5. Родченко В. Б., Рекун Г. П. Механізми інституціоналізації довіри, як основа інноваційного розвитку підприємницького середовища. *Розвиток підприємництва в Україні: безпека здійснення господарської діяльності* : зб. наук. пр. за підсумками круглого столу (14 груд. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 177–180.
6. Збитки малого й середнього бізнесу за шість тижнів війни оцінюються в \$64–85 млрд – дослідження. *forbes.ua* : веб-сайт. URL: <https://forbes.ua/news/zbitki-malogo-y-serednogo-biznesu-za-pershiy-misyats-otsinyuyutsya-v-64-85-mlrd-doslidzhennya-10052022-5936> (дата звернення: 18.05.2022).
7. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21.04.2022 р. № 266/2022. *Законодавство України: веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (дата звернення: 20.05.2022).
8. Зміни щодо імпорту товарів в Україну та що нового приніс Закон № 2142-IX? *biz.ligazakon.net* : веб-сайт. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210761_zmni-shchodo-mportu-tovarv-v-ukranu-ta-shcho-novogo-prins-zakon-2142-ix (дата звернення: 14.05.2022).
9. Зміни до державної програми «Доступні кредити 5-7-9%». *Українське право* : веб-сайт. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/zminy-do-derzhavnoyi-programy-dostupni-kredyty-5-7-9/> (дата звернення: 12.05.2022).
10. Для підприємств. *Фонд розвитку підприємства* : веб-сайт. URL: <https://bdf.gov.ua/uk/dlya-pidpriemstv> (дата звернення: 15.05.2022).
11. Як ЄС уже зараз може допомогти українському бізнесу. Інструменти підтримки. *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/17/687133/> (дата звернення: 22.05.2022).
12. За програмою релокації вже переїхали понад 600 підприємств. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3494791-za-programou-relokacii-vze-pereihali-ponad-600-pidpriemstv.html> (дата звернення: 30.05.2022).

REFERENCES:

1. Dykan, V. L. and Schramenko, O. V. (2019) Strategic guidelines for state regulation of small and medium-sized business entities. *Stratehichni aspekty upravlinnia konkurentosprozhnisti pidpriemstv u tsyrovomu ekonomichnomu prostori* [Strategic Aspects of Managing Enterprise Competitiveness in the Digital Economic Space]. Kyiv: FOP Maslakov, pp. 47–55.
2. Miroshnyk, R. O. and Prokopieva, U. O. (2020) Development of small and medium-sized businesses in Ukraine: problems and prospects. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series "Problems of Economics and management"*, vol. 4.1, pp. 63–71.
3. Pikhnyak, T. A. (2021) Current challenges for the economic development of small businesses in Ukraine. *Priazovsky economic bulletin*, vol. 2. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.pdf (accessed 18 May 2022).

4. Obruch, H. V., Ivaniuta, B. L. and Zhuravlov, K. V. (2018) Problems and prospects of small and medium-sized business development in Ukraine. *Bulletin of Transport and Industrial Economics*, vol. 61, pp. 53–62.
5. Rodchenko, V. B. and Rekun, H. P. (2018) Mechanisms of institutionalization of trust as a basis for innovative development of the business environment. *Zbirnyk naukovykh prats za pidsumkamy kruhloho stolu. Rozvytok pidpriemnytstva v Ukraini: bezpeka zdiisnennia hospodarskoi diialnosti* [Collection of scientific papers based on the results of the round table. Entrepreneurship development in Ukraine: security of economic activity]. Kharkiv: Pravo, pp. 177–180.
6. forbes.ua: web-site (2022) Losses of small and medium-sized businesses in the six weeks of the war are estimated at 64-85 billion – study. Available at: <https://forbes.ua/news/zbitki-malogo-y-serednogo-biznesu-za-pershiy-misyats-otsi-nyuyutsya-v-64-85-mlrd-doslidzhennya-10052022-5936> (accessed 18 May 2022).
7. Legislation of Ukraine: web-site (2022) Decree of the president of Ukraine on the issue of the National Council for the restoration of Ukraine from the consequences of war. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (accessed 20 May 2022).
8. biz.ligazakon.net: web-site (2022) Changes in the import of goods to Ukraine and what is New brought by Law No. 2142-IX?. Available at: https://biz.ligazakon.net/analytics/210761_zmni-shchodo-mportu-tovarv-v-ukranu-ta-shcho-novogo-prins-zakon--2142-ix (accessed 14 May 2022).
9. Ukrainian law: web-site (2022) Changes to the state program “Affordable loans 5-7-9%”. Available at: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/zminy-do-derzhavnoyi-programy-dostupni-kredyty-5-7-9/> (accessed 12 May 2022).
10. Entrepreneurship Development Fund: web-site (2022) For businesses. Available at: <https://bdf.gov.ua/uk/dlya-pidpriemstv> (accessed 15 May 2022).
11. Economic truth: web-site (2022) How the EU can already help Ukrainian businesses. Support tools. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/17/687133/> (accessed 22 May 2022).
12. Ukrinform: web-site (2022) More than 600 businesses have already moved under the relaxation program. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3494791-za-programou-relokacii-vze-pereihali-ponad-600-pidpriemstv.html> (accessed 30 May 2022).